कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक

हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र M172 विषय व्याकरण

नाव. निरुक्त पूर्वार्द्ध (mss

लेखक/लिपीकार –

पृष्ठ 18 काळ — पूर्ण/अपूर्ण

स्त्रानंसंगमेनमनसेत्यथैतांज्यारिक्थप्रतिषेधउदाहरंज्येष्ठंपुत्रिकायाइत्येके ॥५॥
नजामयेतान्वोरिक्थमारैकच्चकारगर्भंसनितुर्निधानं ॥यदीमातरोजनयंतवह्नि
मन्यःकर्तासुकृतोरन्यऋंधन् ॥नजामयेभगिन्यैजामिरन्येस्यांजनयंतिजामपत्यं
जमतेर्वास्यादगतिकर्मणोनिर्गमनप्रायाभवतितान्वआत्मजःपुत्रोरिक्थंप्रारिचत्प्रा
दाञ्चकारैनांगर्भनिधानींसनितुर्हस्तग्राहस्ययदिह्मातरोजनयंतवह्निंपुत्रम
वह्निंचस्त्रियमन्यतरःसंतानकर्ताभवतिपुमांदायादोन्यतरोर्द्धयित्वाजामिःप्र
दीयतेपरस्मै ॥६॥ मनुष्यनामान्युत्तराणिपंचविंशतिर्मनुष्याःकस्मान्मत्वाक
र्माणिसीव्यंतिमनस्यमानेनसृष्टामनस्यतिःपुनर्मनस्वीभावेमनोरपत्यंमनु
षोवात्रपंचजनाइत्येतस्यनिगमाभवंति ॥७॥ तदद्यवाचःप्रथमंमसीयेयेना
सुरांअभिदेवाअसाम ॥ऊर्जादउतयज्ञियासःपंचजनाममहोत्रंजुषध्वं ॥त

द्यवाचः परमं मसीय येनासुरानभिभवेम देवा असुरा असुरत्वास्थानेष्वस्तास्थाने
भ्य इति वापि वासुरिति प्राणनामास्तः शरीरे भवति तेन तद्वंतः सोऽदेवान सृजत तत्
सुराणामसुरत्वमसोरसुरान सृजत तदसुराणामसुरत्वमिति विज्ञायते ॥ ऊर्जा
द उत यज्ञियासः ॥ अन्नादाश्च यज्ञियाश्चोर्गित्यन्ननामोर्जयतीति सतः पक्वं सु
प्रवृक्णमिति वा ॥ पंचजना मम होत्रं जुषध्वं ॥ गंधर्वाः पितरो देवा असुरा रक्षांसी
त्येके चत्वारो वर्णा निषादः पंचम इत्यौपमन्यवो निषादः कस्मान्निषदनो भवति
निषण्णमस्मिन्पापकमिति नैरुक्ताः ॥ यत्पांचजन्यया विशा ॥ पंचजनीनया वि
शा पंचपृक्ता संख्या स्त्रीपुंनपुंसकेष्वविशिष्टा बा[illegible]हु नामान्युत्तराणि द्वाद
श बाहू कस्मात्प्रबाधत आभ्यां कर्माणि अंगुलिनामान्युत्तराणि द्वाविंशतिरंगु
लयः कस्मादग्रगामिन्यो भवंतीति वाग्रगालिन्यो भवंतीति वाग्रकारिण्यो

१ भसारिण्य भवंतीती १

भवंतीति वांकनाभवंतीति वांजनाभवंतीति वापि वाभ्यंचनादेव स्युस्तासामेषा भवति ८
दशावनिभ्यो दशकक्ष्येभ्यो दशयोक्त्रेभ्यो दशयोजनेभ्यः ॥ दशाभीशुभ्यो अर्चता
जरेभ्यो दशधुरो दशयुक्तावहद्भ्यः ॥ अवनयोंगुलयो भवंत्यवंति कर्माणि कक्ष्याः
प्रकाशयंति कर्माणि योक्त्राणि योजनानीति व्याख्यातमभीशवो भ्यश्नुवते कर्मा
णि ॥ दशधुरो दशयुक्तावहद्भ्यः ॥ धूर्धूर्वतेर्वधकर्मणइयमपीतरा धूरेतस्मादे
व विहंतिवहं धारयते र्वाकांतिकर्मणउत्तरे धातवोष्टादशान्ननामान्युत्तराणि
ण्यष्टाविंशतिरन्नं कस्मादानतं भूतेभ्योत्तेर्वात्तिकर्मणउत्तरे धातवो [illegible] दश ब
लनामान्युत्तराण्यष्टाविंशतिर्बलं कस्माद्बलं भरं भवति बिभर्तेर्धन नामान्यु
त्तराण्यष्टाविंशतिरेव धनं कस्माद्धिनोतीति सतो गो नामान्युत्तराणि नव क्रु
ध्यतिकर्माण उत्तरे धातवो दश क्रोधनामान्युत्तराण्येकादश गतिकर्मा

नि॰ पू॰
२६

३१

णाउत्तरे धातवो द्वाविंशत्यत्। क्षिप्रनामान्युत्तराणि षड्विंशतिः क्षिप्रं कस्मात्संक्षि
प्तो विकर्षो इति कनामान्युत्तराण्येकादशांतिकं कस्मादानीतं भवति संग्रामना
मान्युत्तराणि षट्चत्वारिंशत्संग्रामः कस्मादानीतं भवति संगमनाद्वा संग
रणाद्वा संगतो ग्रामाविति वा तत्र खल इत्येतस्याभि निगमा भवंति ॥ ९ ॥ अभी
दमेकमेको अस्मि निष्षाळभी द्वा किमु त्रयः करंति ॥ खले न पर्षान्प्रति हन्मि भू
रि किं मा निंदंति शत्रवो निंद्राः ॥ अभिभवामीदमेकमेकोस्मि निष्षहमाणः
सपत्नानभिभवामि द्वौ किं मा त्रयः कुर्वंत्येक इता संख्या द्वौ द्रुततरा संख्या
त्रयस्तीर्णतमा संख्या चत्वारश्चलिततमा संख्याष्टावश्नोतेर्नव नवननीया
नावाप्ता वा दश दस्ता दृष्टार्था वा विंशतिर्द्विर्दशतः शतं दशदशतः सहस्रं स
हस्वदयुतं नियुतं प्रयुतं तत्तदभ्यस्तमंबुदो मेघो भवत्यरणमंबु॰ तद्दो बुदो बु

२६

मज्जातीति वांबु मज्जतीति वा स यथा महान्बहुर्भवति वर्षस्तदिवार्बुदं ॥
खले न पर्षान्प्रति हन्मि भूरि ॥ खल इव पर्षान्प्रति हन्मि भूरि खल इति
संग्राम नाम खलतेर्वा स्खलतेर्वायमपीतरः खल एतस्मादेव समास्कंनो
भवति ॥ किं मा निंदंति शत्रवो निंद्राः । य इंद्रं न विविदुरिंद्रो ह्यहमस्म्यनिं
द्रा इतर इति वा व्याप्तिकर्माण उत्तरे धातवो दश तत्र द्वे नामनी आक्षाण
आश्नुवान आपान आप्नुवानो वधकर्माण उत्तरे धातवस्त्रयस्त्रिंशत्तत्र
त

वियात इत्येतद्वियातयेति वा विया तयेति वा ॥ आखंडल प्रहूयसे ॥ आ
खंडयितः खंडं खंडयितेस्तडिदित्यंतिकवधयोः संसृष्टकर्म ताडयतीति
सतः ॥ १० ॥ त्वया वयं सुवृधा ब्रह्मणस्पते स्पार्हा वसु मनुष्यादधीमहि ॥

।।नै०पू०।।
।।२८।।

यानोदूरेतळितोयाअरातयोभिसंतिजंभयाताअनप्नसः।।त्वयावयंसुवृधायित्राब्रह्म
णस्पतेस्पृहणीयानिवसूनिमनुष्येआददीमहियाश्चनोदूरेतळितोयाश्चांति
केरातयोदानकर्मणोवादानप्रज्ञावाजंभयताअनप्नसोप्नइतिरूपनामाप्नोतीति
सतोविद्युत्तडिद्भवतीतिशाकपूणिःसाह्यवताडयतिदूराच्चदृश्यतेपितिदमंतिक
नामैवाभिप्रेतंस्यात्।।दूरेचित्संतळिदिवातिरोचसे।।दूरेपिसंनंतिकइवसंदृ
श्यसइतिवज्रनामान्युत्तराण्यष्टादशवज्रःकस्माद्वर्जयतीतिसतस्तत्रकुत्सइ
त्येतत्कृंततेर्ऋषिःकुत्सोभवतिकर्तास्तोमानामित्यौपमन्यवोत्राप्यस्यवधक
र्मैवभवतितत्सखइंद्रःशुष्णंजघानेत्यैश्वर्यकर्माणउत्तरेधातवश्चत्वारईश्वर
नामान्युत्तराणिचत्वारितत्रेनइत्येतत्सनितऐश्वर्येणेतिवासनितमनेनैश्वर्य
मितिवा।।२३।।यत्रासुपर्णाअमृतस्यभागमनिमेषंविदथाभिस्वरंति।।इनो

श्य २

।।२७।।

विश्वस्यभुवनस्यगोपाःसमाधीरःपाकमत्राविवेश।।यत्रसुपर्णाःसुपतनाआदित्य
रश्मयोमृतस्यभागमुदकस्यानिमिषंतोवेदनेनाभिस्वरंतीतिवाभिप्रयंतीति
वेश्वरःसर्वेषांभूतानांगोपायितादित्यःसमाधीरःपाकमत्राविवेशेतिधीरो
धीमान्पाकःपक्तव्योभवतिविपक्वप्रज्ञआदित्यइत्युपनिषद्वर्णोभवती
त्यधिदैवतमथाध्यात्मंयत्रसुपर्णाःसुपतनानीन्द्रियाण्यमृतस्यभागंज्ञानस्या
निमिषंतोवेदनेनाभिस्वरंतीतिवाभिप्रयंतीतीश्वरःसर्वेषामिंद्रियाणांगो
पायितात्मासमाधीरःपाकमत्राविवेशेतिधीरोधीमान्पाकःपक्तव्योभवति
विपक्वप्रज्ञआत्मेत्यात्मगतिमाचष्टे।।१२।।बहुनामान्युत्तराणिद्वादशबहु
कस्मात्प्रभवतीतिसतोह्रस्वनामान्युत्तराण्येकादशह्रस्वोह्रसतेर्महन्ना
मान्युत्तराणिपंचविंशतिर्महान्कस्मान्मानेनान्याञ्जहातीतिशाकपूणिर्मं

नू १

नै०पू०॥
२८॥

हनीयोपमवतीतिवातत्रववक्षियथविवक्षइसइत्येतेनैवक्रैर्वावहतेर्वासाभ्यासाद्भूहना
मान्युत्तराणिद्वाविंशतिर्गृहाःकस्माद्गृह्णन्तीतिसंतानपरिचरणकर्माणायाउत्तरेधा
तवोदशासुखनामान्युत्तराणिविंशतिःसुखंकस्मात्सुहितंखेभ्यःखंपुनः
खनतेरूपनामान्युत्तराणिषोडशरूपंरोचतेःप्रशस्यनामान्युत्तराणिदशप्र
ज्ञानामान्युत्तराण्येकादशसत्यनामान्युत्तराणिषट्सत्यंकस्मात्सत्सुतायते
सत्प्रभवंभवतीतिवाष्टाउत्तराणिपदानिपश्यतिकर्माणिऊर्ध्वंधावतवश्चायतिप्र
भृतीनिचनामान्यामिश्राणिनवोत्तराणिपदानिसर्वपदसमाम्नानायाथात
उपमायदततत्सदृशमितिगार्ग्यस्तदासांकर्मज्यायसावागुणेनप्रख्याततत
मेनवाकनीयांसंवाप्रख्याततंवोपमिमीतेथापिकनीयसाज्यायांसं॥३३॥त
नूत्यजेवतस्करावनर्गूरशनाभिर्दशभिरभ्यधीतां॥तनूत्यक्तनूत्यक्ता

ता ४
॥२८॥

वनर्गूवनगामिनावग्निमंथनौबाहूतस्कराभ्यामुपमिमीतेतस्करस्तत्करोत्तवति
यत्पापकमितिनैरुक्तास्तनोतेर्वास्यात्संततकर्माभवत्यहोरात्रकर्मावारशना
भिर्दशभिरभ्यधीतां॥अभ्यधीतामित्यभ्यधानांज्यायांस्तत्रगुणोभिप्रेतः॥
३४॥कुहस्विद्दोषाकुहवस्तोरश्विनाकुहाभिपित्वंकरतःकुहोषतुः॥कोवां
शयुत्राविधवेवदेवरंमर्यंनयोषाकृणुतेसधस्थआ॥क्वस्विद्रात्रौभवथःक्व
दिवाक्वाभिप्राप्तिंकुरुथःक्ववसथःकोवांशयनेविधवेवदेवरंदेवरःकस्मा
द्वितीयोवरउच्यतेविधवाविधातृकाभवतिविधवनाद्वाविधावनाद्वेतिच
र्मशिराअपिवाधवइतिमनुष्यनामतद्वियोगाद्विधवादेवरोदीव्यतिकर्मा
मर्योमनुष्योमरणधर्मायोषायौतेराकुरुतेसहस्थानेयनिपाताःपुरस्तादेव

॥नै०पू०॥
॥२९॥

व्याख्यानाय यथेति कर्मोपमा॥ यथा वातो यथा वनं यथा समुद्र एजति॥ भ्राजंतो अग्नयो यथा॥ आत्मा यक्ष्मस्य नश्यति पुरा जीवगृभो यथा॥ आ लातने वा भवे वपि वाप्त इव स्याधाव ध्या भिप्रेत इति। अग्निर्न ये भ्राजसा रुक्मवक्षसः॥ अग्निरिव ये भ्रातो भ्राजमाना रोचिष्मूरस्का भ्राजस्वंतो रुक्मवक्षसः।१५॥ चतुरश्चिद्ददमानाद्बिभीयादा निधातोः॥ न दुरुक्ताय स्पृहयेत्॥ चतुरो क्षान्धारयत इति तद्यथा कितवाद्बिभीयात् देवमेव दुरुक्ताद्बिभीयां न दुरुक्ताये स्पृहयेत् कदाचिदा इत्याकार उपसर्गः पुरस्ता देव व्याख्यातो थाप्युपमार्थे दृश्यते॥ जार आ भगं॥ जार इव भगमादित्यो त्र जार उच्यते रात्रेर्जरयिता स एव भासां तथापि निगमो भवति स्वसुर्जारः शृणोतु न इत्यु षसमस्य स्वसारमाह साहचर्याद्रसहरणाद्वापि त्वयं मनुष्य जार एवाभिप्रेतः स्यात्स्त्रीभगस्तथा स्याद्भजतेर्मेष इति भूतोपमा। मेषो अग्निः॥ मेषो

॥२९॥

भिषते स्तथा पशुः पश्यतेरग्निरिति रूपोपमा॥ हिरण्यरूपः स हिरण्यसंदृगपां नपा त्सेदु हिरण्यवर्णः॥ हिरण्यवर्णस्येवास्य रूपं तथा इति च॥ तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्व थेमथा॥ प्रत्न इव पूर्व इव विश्व इवेम इवेत्य यमेतरो मुष्मादसावस्तरो स्मा दमुथा यथा सावित्रि व्याख्यातं वदितिसिद्धोपमा॥ ब्राह्मणवद्वृषलवत्॥ ब्राह्म णा इव वृषला इवेति वृषलो वृषशीलो भवति वृषाशीलो वा॥ १६। प्रियमेध वदत्रिवज्जातवेदो विरूपवत्॥ अंगिरस्वन्महिव्रत प्रस्कण्वस्य श्रुधी हवं॥ प्रियमेधः प्रिया अस्य मेधा यथैतेषामृषीणामेवं प्रस्कण्वस्य शृणु [illegible] ह्वा नं प्रस्कण्वः कण्वस्य पुत्रः कण्वप्रभवो यथा प्राग्रमर्चिषि भृगुः संबभूव भृगुर्भृज्यमानो न देहेंगारेष्वंगिरा अंगारा अंकना अंचना अत्रैव तृतीय मृच्छतेत्यूचुस्तस्माद त्रिर्नेत्रय इति विखनना द्वैखानसो भरणाद्भारद्वा

नै० पू० ३
॥ ३० ॥

जौविरूपो नानारूपो महिव्रतो महाव्रत इति ॥ १७ ॥ अथ लुप्तोपमान्यर्थोपमा
नीत्याचक्षते सिंहो व्याघ्र इति पूजायां श्वा काक इति कुत्सायां काक इति शब्दा
नुकृतिस्तदिदं शकुनिषु बहुलं न शब्दानुकृतिर्विद्यत इत्यौपमन्यवः काको
पकालयितव्यो भवतीति तित्तिरिस्तरणात्तिलमात्रचित्र इति वा कपिंजलः कपि
रिव जीर्णः कपिरिव जवतेई षत्पिंगलो वा कमनीयं शब्दं पिंजयतीति वा श्वा
शुयायी शवतेर्वा स्याद्गतिकर्मणः श्वसितेर्वा सिंहः सहनाद्धिंसे
र्वा स्याद्विपरीतस्य संपूर्वस्य वा हंतेः संहाय हंतीति वा ॥ १८ ॥ अर्चतिक
र्माण उत्तरे धातवश्चतुश्चत्वारिंशन्मेधाविनामान्युत्तराणि चतुर्विंशतिर्मेधावी क
स्मान्मेधया तद्वान्भवति मेधा मतौ धीयते स्तोतृनामान्युत्तराणि त्रयोदश ॥ ३० ॥
स्तोता स्तवनाद्यज्ञनामान्युत्तराणि पंचदश यज्ञः कस्मात्प्रख्यातं यजति कर्मेति
४ व्याघ्रो व्याघ्राणाद्व्यादाय हंतीति वा ॥ ४

नैरुक्ता याच्ञो भवतीति वा यजुरुन्नो भवतीति वा बहुकृष्णाजिन इत्यौपमन्यवो यजूं
ष्येनं नयतीति वर्त्विङ्नामान्युत्तराण्यष्टावृत्विक्कस्मादीरणः ऋग्यष्टा भवतीति शा
कपूणिर्ऋतुयाजी भवतीति वा याच्ञाकर्माण उत्तरे धातवः सप्तदश दानकर्मा
ण उत्तरे धातवो दशाध्येषणाकर्माण उत्तरे धातवश्चत्वारः स्वपितिसस्तीति द्वौ
स्वपितिकर्माणौ कूपनामान्युत्तराणि चतुर्दश कूपः कस्मात्कुपानं भवति कुप्यते
र्वा स्तेननामान्युत्तराणि चतुर्दशैव स्तेनः कस्मात्संस्त्यानमस्मिन्पापकमिति
नैरुक्ता निर्णीतान्तर्हितनामधेयान्युत्तराणि षण्निर्णीतं कस्मान्निर्णिक्तं सव
ति दूरनामान्युत्तराणि पंच दूरं कस्माद्दुतं भवति दुरयं वा पुराणनामान्युत्त
राणि षट् पुराणं कस्मात्पुरा नवं भवति नवनामान्युत्तराणि षळेव नवं कस्मा
दानीतं भवति ॥ ३९ ॥ द्विश उत्तराणि नामानि अपित्वे आभीक इत्यासन्नस्य

॥ नि॰ पू॰ ॥
॥ ३३ ॥

प्रपित्वेप्राप्तेभीकेभ्यक्ते॥ आपित्वेनःप्रपित्वेतूयमागहि॥ अभीकेचिदुलोककृदित्य
पिनिगमौभवतोदभ्रमर्भकमित्यल्पस्यदभ्रंदभ्नोतेःसुदंभंभवत्यर्भकमवहृतंभव
ति॥ उपोपमेपरामृशमामेदभ्राणिमन्यथाः॥ नमोमहद्भ्योनमोअर्भकेभ्यइत्य
पिनिगमौभवतस्तिरःसतइतिप्राप्तस्यतिरस्तीर्णंभवतिसतःसंसृतंभवति॥
तिरश्चिदर्ययापरिवर्तिर्यातमदाभ्या॥ पात्रेवभिंदंत्सतएतिरक्षसइत्यपिनिग
मौभवतस्त्वोनेमइत्यर्धस्यत्वोपततोनेमोपनीतोर्धहरतेर्विपरीताद्धारयते
र्वास्यादुद्धृतंभवत्यृध्नोतेर्वास्यादृद्धतमोविभागः॥ पीयतित्वोअनुत्वोगृणाति॥
नेमेदेवानेमेसुराइत्यपिनिगमौभवतऋक्षास्तृभिरितिनक्षत्राणांनक्षत्राणि
नक्षतेर्गतिकर्मणोनेमानिक्षत्राणीतिब्राह्मणमृक्षाउदीर्णानीवख्यायंतेस्तृ
भिस्तीर्णानीवख्यायंते॥ अमीयऋक्षानिहितासउच्चा॥ पश्यंतोद्यामिवस्तृभि

प ॥ ३१ ॥

रित्यपिनिगमौभवतोवम्रीभिरुपजिह्विकाइतिसीमिकानांवम्र्योवमनात्सीमिकास्य
मनादुपजिह्विकाउपजिघ्र्यः॥ वम्रीभिःपुत्रमग्रुवोअदानं॥ यदत्त्युपजिह्विका
यद्वम्रोअतिसर्पतीत्यपिनिगमौभवतऊर्दरंकृदरमित्यावपनस्योर्दरमुदीर्णं
भवत्यूर्जंदीर्णंवा॥ तमूर्दरंनपृणतायवेनेत्यपिनिगमोभवतितमूर्दरमिवकृर
ने॥ पतियवकृदरंकृतदरंभवति॥ समिद्धोअंजन्कृदरंमतीनामित्यपिनिगमोभव
ति॥ २०॥ रंभःपिनाकमितिदंडस्य॥ रंभआरभंतएनं॥ आत्वारंभंनजिव्रयोर
रंभेत्यपिनिगमोभवत्यारभामहेत्वाजीर्णाइवदंडंपिनाकंप्रतिपिनष्ट्यनेनकृ
त्तिवासाःपिनाकहस्तोवततधन्वेत्यपिनिगमोभवतिमेनाग्नाइतिस्त्रीणां
स्त्रियस्त्यायतेरपत्रपणकर्मणोमेनामानयंत्येनाग्नागछंत्येनाः॥ अमे
नांश्चिज्जनिवतश्चकर्थ॥ ग्नास्त्वाकृंतंनपसोतन्वतेत्यपिनिगमौभव

॥नै०पू०॥ ॥२१॥

तः शेपो वैतस इति पुंस्प्रजननस्य शेपः शपतेः स्पृशतिकर्मणो वैतसो वितस्तं
भवति ॥ यस्यामुशन्तः प्रहराम शेपं ॥ त्रिः स्म माह्नः श्नथयो वैतसेनेत्यपि निग
मो भवति यैन इत्यकुपदेशस्य ॥ अयाते अग्ने समिधा विधेमेति स्त्रियाः ॥
एना वो अग्निमिति नपुंसकस्य ॥ एनापत्या तन्वं संसृजस्वेति पुंसः ॥ सिष
क्तु सचत इति सेवमानस्य ॥ स नः सिषक्तु यस्तुरः ॥ स नः सेवतां यस्तुरः ॥ सच
स्वा नः स्वस्तये ॥ सेवस्व नः स्वस्तये ॥ स्वस्तीत्यविनाशिनामास्तिरभिपू
जितः स्वस्ति ॥ त्रीयसते ॥ जत इति भयवेपनयोः ॥ यस्य शुष्माद्रोदसी अभ्य
सेतां ॥ रेजते अग्ने पृथिवी मखेभ्य इत्यपि निगमो भवति ॥ द्यावापृथिवीना
मधेयान्युत्तराणि चतुर्विंशतिस्तयोरेषा भवति ॥ २१ ॥ कतरा पूर्वा कत ॥३२॥

रा पूर्वा कतरापरायोः कथा जाते कवयः को वि वेद ॥ विश्वं त्मना बिभृतो यद्ध नाम
विवर्तते अहनी चक्रियेव ॥ कतरा पूर्वा कतरा परैनयोः कथं जाते कवयः क एने वि
जानाति सर्वमात्मना बिभृतो यद्धैनयोः कर्म विवर्तते चैनयोरहनी अहोरात्रे चक्र
युक्ते इवेति द्यावापृथिव्योर्महिमानमाचष्ट आचष्टे ॥ २२ ॥ इति पूर्वषट्के नैरुक्ते
तृतीयोऽध्यायः ॥ ॥ कर्मनामानि परिषघं नहियुष्मायाशासद्धुरिस्थानेवन
जामये मनुष्यनामानि तदद्य दद्या वनिभ्यो अभीद्वयावयं यत्रा सुपर्णा बहुनामा
नि नन्नुत्यजे वंकुहस्विच्चतुरश्चिदीयमेधवदद्य लुप्तोपमान्यर्चेति द्विरोरस्ताः
कतरा पूर्वा द्वाविंशतिः ॥ ३० म् ॥ एकार्थमनेकशब्दमित्येतदुक्तमथया
न्यनेकार्थान्येकशब्दानि तान्यतोऽनुक्रमिष्यामोऽनवगतसंस्कारांश्च निग

॥नै०४० मांसादेकपदिकमित्याचक्षते जहा जघानेत्यर्थः॥ ३॥ कोनुमर्या अमिथितः सखा
॥३३॥ सखायम — ब्रवीत्॥ जहा को अस्मदीषते॥ मर्या इति मनुष्यनाम मर्यादा
भिदानं वा स्यान्मर्यादा मर्यैरादीयते मर्यादा मर्यादिनोर्विभागो मिथतिरा
क्रोशकर्मा पापकं जघान कमहं जातु को स्मद्भीतः पलायते निधा पाश्या भव
ति यन्निधीयते पाश्या पाशसमूहः पाशः पाशयतेर्विपाशनात्॥ २॥ वयः सु
पर्णा उपसेदुरिंद्रं प्रियमेधा ऋषयो नाधमानाः॥ अप ध्वांतमूर्णुहि पूर्धि चक्षु
र्मुमुग्ध्या ३ स्मान्निधयेव बद्धान्॥ वयो वेर्बहुवचनं सुपर्णाः सुपतना आदि
त्यरश्मय उपसेदुरिंद्रं याचमाना अपोर्णु ध्वस्तं चक्षुश्चक्षुः ख्यातेर्वा ॥३३॥
चष्टेर्वा पूर्धि पूरय देहीति वा मुंचास्मान्पाशैरिव बद्धान्पार्श्वतः श्रोणि

तः शितामतः पार्श्वं पर्शुमयमंगं भवति पर्शुः स्पृशतेः संस्पृष्टा पृष्ठदेशं पृष्ठं स्पृशतेः
संस्पृष्टमंगैरंगमंगनादंचनाद्वा श्रोणिः श्रोणतेर्गतिचलाकर्मणः श्रोणिश्चल
३म तीव गच्छतो दोः शितामं भवति दोर्द्रवतेर्योनिः शितामिति शाकपूणिर्विषितो भ
वति श्यामतो यकृत्त इति शाकपूणि तैटीकिः श्यामं श्यायतेर्यकृद्यथाकथा
च कृत्यते शितिमांसतो मेदस्त इति गालवः शितिः श्यतेर्मांसं माननं वा मानसं
वा मनो स्मिन्त्सीदतीति वा मेदो मेद्यतेः॥ ३॥ यदिंद्र चित्र मेहनास्ति त्वादातम
द्रिवः॥ राधस्तन्नो विदद्वस उभया हस्त्याभर॥ यदिंद्र चित्रं चायनीयं मंहनीयं
धनमस्ति यन्म इह नास्तीति वा त्रीणि मध्यमानि पदानि त्वया नस्तद्दातव्य
मद्रिवन्नद्रिरादृणात्येनेनापि वात्तेः स्यात्ते सोमाद इति ह विज्ञायते राध इ

॥नै०वृ०॥
॥२४॥

तिधननामेरा भ्रुवंत्येनेन तन्नस्त्वंबिन्नधनोभार्त्याहस्ताभ्यामाहरेभ्रीसमुब्धो
भवनोदम्रूनादमम नावादानमनावादांतमनावापिवादमइतिगृहनामततम
नास्यान्मनोन नोनुः॥४॥दुच्छोदम्रू नाअतिथिर्दुरोणइमंनोयज्ञमुपयाहि
विद्वान्॥विश्वाअग्नेअभियुजोविहत्याशत्रूयतामाभराभोजनानि॥अ
तिथिरभ्यतितोगृहाण्भवत्यायेतिथिषुपरकुलानीतिवापरगृहाणीतिवादु
रोणइतिगृहनामदुरवाभवंतिदुस्तर्पाइमंनोयज्ञमुपयाहिविद्वान्सर्वाअ
ग्नेअभियुजोविहत्यशत्रूयतामाभरभोजनानिनिहत्यान्येषांबलानिश
त्रूणांभवनादाहरभोजनानीतिवाधनानीतिवामूषामूषिकाइत्यर्थोमू
षिकाःपुनर्मुष्णातेर्मूषापिनस्मादेव॥५॥संमातपंत्यभितःसपत्नीरिवपर्शे

नि ५
॥२४॥

वः॥मूषोनशिश्नाव्यदंतिमाध्यः स्तोतारंतेशतक्रतोवित्तंमेअस्यरोदसी॥संतपंतिमा
मभितःसपत्न्यइवेमाःपर्शवःकूपपर्शवोमूषिकाइवास्नातानिसूत्राणिव्यदंतिस्वां
गाभिधानंवास्याच्छिश्नानिव्यदंतीतिवासंतपंतिमाध्यःकामाःस्तोतारंतेशतक्रतोवि
त्तंमेअस्यरोदसी॥जानीतंमेस्यद्यावापृथिव्याविति त्रितंकूपेवहितमेतत्सूक्तं
प्रतिबभौतत्रब्रह्मेतिहासमिश्रमृङ्मिश्रंगाथामिश्रंभवति॥त्रितस्तीर्णतमोमेधया
बभूववापिवासंख्यानामेवाभिप्रेतंस्यादेकतोद्वितस्त्रितइतित्रयोबभूवुः॥६॥इषिरे
णतेमनसासुतस्यभक्षीमहिपित्र्यस्येवरायः॥सोमराजन्प्रणआयूंषितारीर
हानीवसूर्योवासराणि॥इषिरेणेनवैषणेनवार्षणेनवातेमनसासुतस्यभक्षीमहि
पित्र्यस्येवधनस्यप्रवर्द्धयनचनआयूंषिसोमराजन्॥अहानीवसूर्योवासरा
णि॥वासराणिवेसराणिविवासनानिगमनानीतिवाकुरुतनेत्यनर्थकाउपज

॥नै० उ०॥
॥३५॥

नामसंतिं कर्तनहंतनयातनेतिजठरमुदरंभवतिजग्धमस्मिन्ध्रियतेधीयतेवा॥७॥
मरुत्वाँइंद्रवृषभोरणायपिबासोममनुष्वधंमदाय॥आसिंचस्वजठरेमध्वऊर्मिंत्वं
राजासिप्रदिवःसुतानां॥मरुत्वानिंद्रमरुद्भिस्तद्वान्वृषभोवर्षितापांरणायरमणी
यायसंग्रामायपिबसोममनुष्वधमन्वन्नंमदायमदनीयायजैत्रायासिंचस्वजठरेम
धुनऊर्मिंमधुसोममित्यौपमिकंमाद्यतेरिदमपीतरन्मध्वेतस्मादेवत्वंराजासिपूर्वेष्व
प्यहःसुसुतानां॥८॥तितउपरिपवनंभवतिततवद्वातुन्नवद्वातिलमात्रंतुन्नमितिवा॥९॥
सक्तुमिवतितउनापुनंतोयत्रधीरामनसावाचमक्रत॥अत्रासखायःसख्यानिजानते
भद्रैषांलक्ष्मीर्निहिताधिवाचि॥सक्तुमिवपरिपवनेनपुनंतःसक्तुःसचतेर्दुर्धावोभव
तिकसतेर्वास्याद्विपरीतस्यविकसितोभवतियत्रधीरामनसावाचमकृषतप्रज्ञा
नंधीराःप्रज्ञानवंतोध्यानवंतस्तत्रसखायःसख्यानिसंजानतेभद्रैषांलक्ष्मीर्निहि

॥३५॥

ताधिवाचीतिभद्रंभगेनव्याख्यातंभजनीयंभूतानामभिद्रवणीयंभवद्रमयतीतिवाभाज
नवद्वालक्ष्मीर्लाभाद्वालक्षणाद्वालप्स्यनाद्वालांछनाद्वालषतेर्वास्याच्छ्लेषाकर्मणो
लग्यतेर्वास्यादश्लेषकर्मणोलज्जतेर्वास्यादश्लाघाकर्मणः॥शिप्रेइत्युपरिष्टाद्व्या
स्यामः॥१०॥तत्सूर्यस्यदेवत्वंतन्महित्वंमध्याकर्तोर्विततंसंजभार॥यदेदयुक्तह
तःसधस्थादाद्रात्रीवासस्तनुतेसिमस्मै॥तत्सूर्यस्यदेवत्वंतन्महित्वंमध्येयत्कर्मणां
क्रियमाणानांविततंसंह्रियतेयदासावयुंक्तहरणानादित्यरश्मीन्हरितोश्वानितिवा
थरात्रीवासस्तनुतेसिमस्मैवसरमहरवयुवतीसर्वस्मादपिवापमार्थेस्याद्रात्रीव
वासस्तनुतइतितथापिनिगमोभवति।पुनःसमव्यद्विततंवयंती॥समनात्सीत्॥११॥
इंद्रेणसंहिदृक्षसेसंजग्मानोअबिभ्युषा॥मंदूसमानवर्चसा॥इंद्रेणहिसंदृश्यसेसंग
च्छमानोबिभ्युषागणेनमंदूमदिष्णूयुवांस्थोपिवामंदुनातेनेतिस्यात्समानवर्चसेत्येते
नव्याख्यातं॥१२॥ईर्मांतासःसिलिकमध्यमासःसंशूरणासोदिव्यासोअत्याः॥

॥नि०पू०॥
॥२६॥

हंसाइवश्रेणिशोयतंते यदाक्षिषुर्दिव्यमज्ममश्वाः॥ ईर्मांताः समीरितांताः सुसमीरितां
ताः पृथ्वंता वासिलिकमध्यमाः संस्तृतमध्यमाः शीर्षमध्यमा वा पि वा शूर आदित्या भव
न्तियदनुशोते सर्वाणि भूतानि मध्ये चैषां तिष्ठतीदनपीतरश्छिरए तस्मादेव समाश्रिता यि न्न
नदिंद्रियाणि भवंति॥ संस्वरणासो दिव्यासो अत्याः॥ शूरः शवतेर्गतिकर्मणो दिव्यादि
विजा अत्या अतनाः॥ हंसा इव श्रेणिशो यतंते॥ हंसा हंतेर्घ्नंत्यध्वानं श्रेणिश्चाइति श्रेणिः
श्रयतेः समाश्रिताभवंति यदाक्षिषुर्यदापं दिव्यमज्ममजनिमाजिमश्वा अस्त्यादित्य
स्तुतिरश्वस्यादित्यादश्वो निरस्तष्ट इति॥ सूरादश्वं वसवो निरतष्टेत्यपि निगमो भवति
॥२३॥ कायमानो वना त्वं यन्मातॄरजगन्नपः॥ न तत्ते अग्ने प्रमृषे निवर्तनं यद्दूरे सन्निहाभवः
कायमानः श्वायमानः कामयमान इति वा वनानि त्वं यन्मातॄरपोगमः उपशाम्यं न तत्ते अ ॥२६॥
ग्ने प्रमृष्यते निवर्तनं दूरे यत्सन्निह भवसि जायमानः॥ क्रोधं नयंति पशुं मन्यमानाः॥ लुब्ध
मृषिं नयंति पशुं मन्यमानाः॥ शीरं पावकशोचिषं॥ पावकदीप्तिं॥ अनुशामिनमिति वा

शिनमिति वा॥२४॥ कनीनकेव विद्रधे नवे द्रुपदे अर्भके॥ बभ्रू यामेषु शोभेते॥ कनीनके क
न्यके कन्या कमनीया भवति क्वेयं नेतव्येति वा कमनेनानीयत इति वा कनतेर्वा स्यात्कांतिक
र्मणः कन्ययोरधिष्ठानप्रवचनानि सप्तम्याएकवचनानीति शाकपूणि विद्रधे दारुपा
द्रौ दारु दृणातेर्वा द्रूणातेर्वा तस्मादेव द्रुनवे नवजाते अर्भके अवृद्धे ते यथा तदधिष्ठानेषु
शोभेते तैवं बभ्र्वोरश्वयोः संस्तवइदं च मे दादिदं च मे दादित्यृषिः प्रसंख्यायाह॥ सुवास्त्वा
अधितुग्वनि॥ सुवास्तुर्नदी तुग्वतीर्थं भवति तूर्णमेतदायंति॥ कुविंनसंतेमरुतः पुन
र्नः॥ पुनर्नो नमं तेमरुतोनसंनेइत्यपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः॥ येन मदा आहनसो विहा
यस्सत्तमिरिंद्रं चोदयदातविमघं॥ येनमदा आहननवंतो वचनवंतस्तैरिंद्रं चोदय मघं॥
१५॥ उपो अदर्शि शुंध्युवो न वक्षो नोधा इवाविरकृत प्रियाणि॥ अद्मसन्नससतो बोध
यंती शश्वत्तमागात्पुनरेयुषीणां॥ उपासा दर्शि शुंध्युवः शुंध्युरादित्यो भवति श
+एवं बभ्रूयामेषुशो भेत+५

॥नि॰ पू॰॥
।।२७।।

धनात्तस्यैव वक्षोमासो ध्वृढ मिदमपीतर कूलपेत स्मादे वा ध्वृढं कायिरा। कुनिरपि शुं ध्युरु
च्यते रा। धनादेवोदक चरो भवत्यापो पिशुं ध्यव उच्यन्ते रा। धनादेवनो धा। ऋषिं र्भवति
न व नंदधाति सयथा स्तुत्या कामानाविष्कुरुत एवमुषा रूपाण्या विष्कुरुते भसद भ्रान्तं
भवत्यभसादिनी तिवान्तसानिनी तिवा॥ ससन्तो बोधयन्ती शश्वत्तमागा त्पुनरेयुषी
णां॥ स्वपतो बोधयन्ती शाश्वतिकतमागा त्पुनरागामिनीनां॥ नेवाशीमंत इष्मिणः॥ ई
षणिन इति वेषणिन इति वार्षणिन इति वा वाशीति वाङ्नाम वाश्यत इति सत्याः॥ शांवा
ध्यर्योप्रतिमिगृणीहि॥ इष्यवाहः कृण्वा वजुष्टे॥ अग्निं वहन स्तुतिमधिषवणप्रवा
दां स्तुतिं मन्यन्त ऐन्द्रीं खिवच्चा स्यते परितकम्येत्यपरिष्टाद्व्याख्यास्यामः॥ ३६॥
सुवितस्तु इतेस्त्रू तेसुगतेप्रजायामिति वा॥ सुवितेमा धा इत्यपि निगमो भवति दयतिरनेक
कर्मा॥ नवेन पूर्वं दयमानाः स्यामेत्युपदयाकर्मा॥ य एक इद्विदयत इति वा स्विनिदानकर्मा वा
विभागकर्मा वा॥ दुर्वर्तुर्भीमो दयते वनानीति दहतिकर्मा। दुर्वर्तुर्दुर्वारः॥ विदद्वसुर्

।।२७।।

यमानो विश्वान्ननितिहिंसाकर्मा॥ इमेसु ताइंदवः प्रातरित्वना सजोषसा पिबतमश्वि
नातान्॥ अयं हि वामूतयेवंदनाय मां वायसो दोषा दयमानो अबूबुधत्॥ दय
मान इति॥ नूचिदिति निपातः पुराण नवयोर्नू चेति च॥ अद्याचिन्नूचित्तदपोन
दीनां॥ अद्य च पुरा च तदेव कर्म नदीनां॥ नू च पुरा च सदनं रयीणां॥ अद्य च पुरा च
सदनं रयीणां रयिरिति धननाम रातेर्दानकर्मणः॥ ३७॥ विद्याम तस्य ते वयमकूपारस्य
दावने॥ विद्याम तस्य ते वयमकूपारस्य दानस्यादित्योप्यकूपार उच्यते अकू
पारो भवति दूरपारः समुद्रोप्यकूपार उच्यते अकूपारो भवति महापारः कच्छपो
प्यकूपार उच्यते कूपारो न कूपमृच्छतीति कच्छपः कच्छं पाति कच्छेन पातीति वा
कच्छेन पिबतीति वा कच्छः खच्छः खच्छदोयमपीतरो नदीकच्छ एतस्मादेव कमुदकं ते
नछाद्यते॥ शिशीतमंगो रक्षसोविनिक्षे॥ निशृयात्मग्ने रक्षसो विनिक्षणाय

नि० पू० ।२५।

रक्षोरक्षितव्यमस्मादहस्यक्षणोतीतिवारात्रौनक्षतइतिवा॥अग्निःसुतुकःसु
तुकेभिरश्वैः॥सुतुकनः सुतुकनैरितिवासुप्रजाःसुप्रजोभिरितिवा॥सुप्राय
णा अस्मिन्यज्ञेविश्रयंतां॥सुप्रगमनाः॥२८॥देवानोयथासदमिद्वृधेअसन्न
न्नप्रायुवोरक्षितारोदिवेदिवे॥देवानोयथासदावर्धनायस्युरप्रायुवोप्रमाद्यं
तोरक्षितारश्चाहन्यहनि॥च्यवनऋषिर्भवतिच्यावयितास्तोमानांच्यवानमित्यप्यस्य
निगमाभवंति॥युवंच्यवानंसनयंयथारथंपुनर्युवानंचरथायतक्षथुः॥युवांच्यव
नंसनयंपुराणंयथारथंपुनर्युवानंचरणायततक्षथुः युवाप्रयौतिकर्माणि
तक्षतिःकरोतिकर्मारजोरजतेर्ज्योतीरजउच्यतेउदकंरजउच्यतेलोकारजांस्यु
च्यंतेसृगहनीरजसीउच्येते॥रजांसिचित्राविचरंतितन्यवइत्यपिनिगमो
भवतिहरोहरतेर्ज्योतिर्हरउच्यतेउदकंहरउच्यतेलोकाहरांस्युच्यंतेसृगह
नीहरसीउच्येते॥प्रत्यग्नेहरसाहरःशृणीहीत्यपिनिगमोभवति॥जुहुरे

राम ।२५।

विचितयेतः॥जुह्विरेविचेतयमानाव्यंतइत्येषोनेककर्मापदंदेवस्यनमसाव्यंतइ
तिपश्यतिकर्मावीहिशूरपुरोळाशमितिखादतिकर्मा॥वीतंपातंपयसउस्त्रिया
याः।अश्नीतंपिबतंपयसउस्त्रियायाउस्त्रियेतिगोनामोस्राविणोस्यांभोगाउ
स्नेतिच॥त्वामिद्रमतिभिःसुतेसुनीथासोवसूयवः।गोभिःक्राणाअनू
षतगोभिःकुर्वाणाअस्तोषत॥आत्वषीचहरिमीद्रोरुपस्थेवाशीभिस्तक्षता
श्ममन्मयीभिः॥आसिंचहरिंद्रोरुपस्थेद्रुममयस्यहरिःसोमोहरितवर्णोय
मपीतरोहरिरेतस्मादेव।वाशीभिस्तक्षताश्ममन्मयीभिः।वाशीभिरश्मम
यीभिरितिवावाग्भिरितिवा॥सत्राहंदयोविषुणस्यजंतोर्माशिश्नदेवाअपि
गुर्ऋतंनः।सउत्सहतांयोविषुणस्यजंतोर्विषमस्यमाशिश्नदेवाअब्रह्मच
र्याःशिश्नंश्नथनेः॥अपिगुर्ऋतंनः।सत्यंवायज्ञंवा॥२९॥आघातागच्छा

।नि॰ सू॰।
।।३६।।

नुत्तरायुगानियत्रजामयः कृणवन्नजामि।।उपबर्बृहिवृषभायबाहुमन्यमिच्छस्वसुभ
गेपतिंमत्।।आगमिष्यंतितान्युत्तराणियुगानियत्रजामयः करिष्यंत्यजामिकर्मा
णिजामिरतिरेकनामबालिशस्यवासमानजातीयस्यवोपजनउपधेहिवृषभा
यबाहुमन्यमिच्छस्वसुभगेपतिंमदितिव्याख्यातं।।२०।।द्यौर्मेपिताजनितना
भिरत्रबंधुर्मेमातापृथिवीमहीयं।उत्तानयोश्चम्वो३र्योनिरंतरत्रापितादु
हितुर्गर्भमाधात्।।द्यौर्मेपितापातावापालयितावाजनयितानाभिरत्रबंधु
र्मेमातापृथिवीमहतीयंबंधुः संबंधनान्नाभिः संनहनान्नाभ्यासंनद्धागर्
भाजायंतइत्याहुरेतस्मादेव।ज्ञातीन्सनाभयइत्याचक्षतेसबंधवइति
चज्ञातिः संज्ञानात्।।उत्तानयोश्चम्वो३र्योनिरंतः।उत्तानउत्ततानउर्ध्वता
नोवातत्रपितादुहितुर्गर्भंदधातिपर्जन्यःपृथिव्याः शंयुः सुखंयुः।अथोनः

राम
।।३६।।

शंयोररपोदधात।।रपोरिप्रमितिपापनामनीभवतःशमनंचरोगाणांयावनंचभया
नामथापिशंयुर्बार्हस्पत्यउच्यते।।तच्छंयोरावृणीमहेगातुंयज्ञायगातुंयज्ञपतये
इत्यपिनिगमोभवतिगमनंयज्ञायगमनंयज्ञपतये।।२१।।अदितिरदीनादेवमा
ता।।२२।।अदितिर्द्यौरदितिरंतरिक्षमदितिर्मातासपितासपुत्रः।विश्वेदेवा
अदितिः पंचजनाअदितिर्जातमदितिर्जनित्वं।।इत्यदितेर्विभूतिमाचष्टएनान्य
दीनानीतिवा।।यमेरिरेभृगवः।।एरिरइतीर्तिरुपसृष्टोभ्यस्तः।।२३।।उतस्मैनं
वस्त्रमथिंननायुमनुक्रोशंतिक्षितयोभरेषु।।नीचायमानंजसुरिंनश्येनंश्रवश्चा
छापशुमच्चयूथं।।अपिस्मैनंवस्त्रमथिमिववस्त्रमाथिनंवस्त्रंवस्तेःतायुरि
तिस्तेननामसंस्त्यानमस्मिन्पापकमितिनैरुक्तास्तस्यतेर्वास्यादनुक्रोशंति
क्षितयः संग्रामेषुभरइतिसंग्रामनामभरतेर्वाहरतेर्वानीचायमानंनीचैरयमा
नंनीचैर्निचितंभवत्युच्चैरुच्चितंभवतिजसुरिमिवश्येनंश्येनःशंसनीयंगच्छति।।

।नि० ख।
।४०॥

अवश्याछापशुमच्चयूथं ॥ अवश्यापि पशुमच्च यूथं प्रशंसां च यूथ्यं च धनं च यूथं चेति वा
पूर्भयौतेः समायुतं भवति ॥ इंधानए नंजरते स्वाधीः ॥ गृणाति ॥ मंदी मंदतेः स्तुति
कर्मणः ॥ प्रमंदिने पितुमदर्चता वचः ॥ प्रार्चत मंदिने पितुमद्वचो गोर्व्याख्यातः ॥ २४
अत्राह गोरमन्वत नाम त्वष्टुरपीच्यं ॥ इत्था चंद्रमसो गृहे ॥ अत्र ह गोः समनंसता
दित्यरश्मयः स्वं नामापीच्यमपगतमपचितमपिहितमेतर्हि तं वामुत्र चंद्रमसो
गृहे गातुर्व्याख्यातो गातुं कृणावन्नुषसो जनाय इत्यपि निगमो भवति दंसयः क
र्माणि दंसयंत्येनानि ॥ कुत्साय मन्मन्नह्यश्च दंसय इत्यपि निगमो भवति ॥ सत्व
तावनैनमश्नोत्यंहतिः ॥ स तु तावनैनमश्नोत्यंहतिः अंहश्चांहुश्च हंतेर्निरूढोप
धाद्विपरीतात् ॥ बृहस्पते चयस इत् × हविर × योरुं ॥ बृहस्पते य चातयसि ।४०॥
देवपीयुं पीयतिर्हिंसाकर्मा वियुते द्यावापृथिव्यौ वियवनात् ॥ समान्या

वियुते दूरेअंते ॥ समानं संमानमात्रं भवति मात्रा मानात् दूरं व्याख्यातं मंतो नते ऋध
गिति पृथग्भावस्य प्रवचनं भवत्यथाप्यृध्नोत्यर्थे दृश्यते ॥ ऋधगया ऋध
गुताशमिष्ठाः ॥ ऋध्नुवंनयाशी ऋध्नुवंनशमिष्ठा इति चास्या इति चास्येति वो
दात्तं प्रथमादेशेनुदात्तमन्वादेशे तीव्रार्थतरमुदात्तमल्पीयोर्थतरमनुदात्तं
॥ अस्या ऊषुण उपसातये भुवोहेळमानो ररिवां अजाश्व श्रवस्य तामजाश्व
॥ अस्येनः सातय उपभवा हेळमानो क्रुध्यन्ररिवान्नरराय स्तोजाश्वेति पू
षणमाह अजोश्वाजा अजनात् अथानुदात्तं ॥ दीर्घायुरस्या यः पतिर्जीवाति शर
दः शतं ॥ दीर्घायुरस्या यः पतिर्जीवतु स शरदः शतं शरच्छ्रिता अस्या
मोषधयो भवंति शीर्णा आप इति वा अस्यैकेन व्याख्यातं ॥ २५ ॥ अस्य वाम
स्य पलितस्य होतुस्तस्य भ्राता मध्यमो अस्त्यश्नः ॥ तृतीयो भ्राता घृतपृ

त्यस्पाइ २

नै०पू०
४३

ष्ठोअस्यात्रापश्यंविश्पतिंसप्तपुत्रं॥अस्यवामस्यवननीयस्यपलितस्यपालयि
तुर्होतुर्ह्वातव्यस्यतस्यभ्रातामध्यमोस्त्यश्नोभ्राताभरतेर्हरतिकर्मणोहर
तेभागंभर्त्तव्योभवतीतिवातृतीयोभ्राताघृतपृष्ठोस्यायमग्निस्तत्रापश्यंस
र्वस्यपातारंवापालयितारंवाविश्पतिंसप्तपुत्रंसप्तमपुत्रंसर्पणपुत्रमिति
वासप्तसृतासंख्यासप्तादित्यरश्मयइतिवदंति॥२६॥सप्तयुंजंतिरथमे
कचक्रमेकोअश्वोवहतिसप्तनामा॥त्रिनाभिचक्रमजरमनर्वंयत्रेमाविश्वा
भुवनाधितस्थुः॥सप्तयुंजंतिरथमेकचक्रमेकचारिणंचक्रंचकतेर्वाच
रतेर्वाक्रामतेर्वैकोअश्वोवहतिसप्तनामादित्यःसप्तास्मैरश्मयोरसानभिसंना
मयंतिसप्तैनमृषयस्तुवंतीतिवेदमपीतरन्नामैतस्मादेवाभिसंनामात्संवत्सर
प्रधानउत्तरोर्द्धर्चस्त्रिनाभिचक्रंत्र्यृतुःसंवत्सरोग्रीष्मोवर्षाहिमंतइतिसंव

राम
॥४३॥

सरःसंवसंतेस्मिन्भूतानिग्रीष्मोग्रस्यंतेस्मिन्रसावर्षावर्षत्यासुपर्जन्योहेमंतो
हिमवान्हिमंपुनर्हंतेर्वाहिनोतेर्वाजरमजरणधर्माणमनर्वमप्रत्यृतमन्यस्मि
न्यत्रेमानिसर्वाणिभूतान्यभिसंतिष्ठंतेतंसंवत्सरंसर्वमात्राभिःस्तौतिपंचारेच
क्रेपरिवर्तमानइतिपंचर्तुतयापंचर्तवःसंवत्सरस्येतिचब्राह्मणंहेमंतशिशिरयोःस
मासेनषडरआहुरर्पितमितिषडृतुतयाराःप्रत्यृतानाभौषट्पुनःसहतेः॥द्वाद
शारंनहितज्जराय॥द्वादशप्रधयश्चक्रमेकमितिमासानांमासामानात्प्रधिः
प्रहितोभवति॥तस्मिन्त्साकंत्रिशतानशंकवोर्पिताःषष्टिर्नचलाचलासः॥
षष्टिश्चहवैत्रीणिचशतानिसंवत्सरस्याहोरात्राइतिचब्राह्मणंसमासेन॥
सप्तशतानिविंशतिश्चतस्थुः॥सप्तचैवैशतानिविंशतिश्चसंवत्सरस्या
होरात्राइतिचब्राह्मणंविभागेनविभागेन॥२७॥एकार्थंकोनुवयःसुपर्णा

यदिंद्र जुष्टो दमूनाः संमाततपंतीषिरेणमरुत्वांतिनउस्नकुमिबंतत्सूर्यस्येंद्रेण
समीमोतासः कायमानः कनीनकेवोपोअदग्निरस्तिविनेविद्याम देवानअघ
द्यौर्मे दितिरदितिरतस्मात्राहास्यवामस्यसस्तवुंजंतिसप्तविंशतिः।।इति नैरु
क्तेचतुर्थोध्यायः।।ॐ।।सस्निमविंदच्चरणेनदीनां।।संरनातंमेघं।।वाहिष्ठोवां
हवानांस्तोमोदूतोहुवंनरा।।वोढृतमोह्वानानांस्तोमोदूतोहुवंनरोनेराम
नुष्यान्नृत्यंतिकर्मसुदूतोजवतेर्वाद्रवतेर्वावारयतेर्वा।।दूतोदेवानामसिमर्त्यानां
मित्यपिनिगमोभवतिवावशानोवष्टेर्वावाश्यतेर्वा।।सप्तस्वसृररुषीर्वाव
शानइत्यपिनिगमोभवतिवार्यंवृणोतेरथापिवरतमं।।तद्वार्यंवृणीमहेवरि
ष्ठं गोपयत्यं।।तद्वार्यंवृणीमहेवर्षिष्ठंगोपायितव्यंगोपायितारोयूयंस्थेयु

ष्मभ्यमितिवाधइत्यंननामाध्यानीयंभवति।।आमत्रेभिः सिंचतामद्यमंधः।